

ЕФЕКТИВНІСТЬ ГЛОБАЛЬНИХ МЕТОДІВ РЕГУЛЮВАННЯ СВІТОВОГО АГРАРНОГО РИНКУ

Розглянуто теоретико-методологічні засади регулювання глобальних ринків. Проведено аналіз реальності загроз обвалу світового аграрного ринку.

Ключові слова: конкуренція, агроринок.

Істотний вплив на формування державної регуляторної політики у сфері торгівлі має поглиблення процесів глобалізації та регіоналізації світової економіки, зумовлене значним зростанням лібералізації міжнародного регулювання світової торгівлі, що є наслідком багатосторонніх домовленостей у системі ГАТТ/СОТ. Торгівля сільськогосподарською продукцією стала не лише актуальною і найскладнішою сферою переговорного процесу в рамках СОТ та регіональних угруповань, а й запорукою її цілісності, чинником забезпечення сталого економічного розвитку і продовольчої безпеки країн, основним їхнім соціально-економічним багатством. Це *потребує* не лише *теоретичного осмислення* ролі глобальної регуляторної політики у сфері сільськогосподарської торгівлі, а й упровадження ефективних форм, методів, принципів та заходів, які забезпечать її ефективну реалізацію й посилення потужностей, зокрема використовуючи дієві важелі механізмів формування регуляторної політики сільськогосподарської торгівлі. Проте у вітчизняній теорії і практиці є ще багато невизначеностей щодо ефективного використання механізмів регуляторної політики торгівлі сільськогосподарською продукцією.

В економічній теорії основоположні проблеми стратегії і тактики державних регуляторних концепцій як чинників розвитку міжнародної торгівлі *досліджувалися у працях* Д. Гелбрейта, Д. Кейнса, А. Маршалла, С. Мілля, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Туган-Барановського, М. Фрідмена, Ф. Хайєка тощо. Сучасні тенденції формування політики державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, виробництва і торгівлі сільгосппродукцією, адаптації національного аграрного сектору до викликів процесу глобалізації викладені у роботах *вітчизняних вчених* І. Бураковського, В. Власова, А. Гайдуцького, В. Губені, Т. Осташко, Б. Пасхавера, А. Філіпенка та інших.

Разом з тим, слід зазначити, що значна *частина проблем* у цій складній і багатогранній сфері *потребує більш детального вивчення*. Зокрема, відсутні ґрунтовні комплексні наукові дослідження механізмів формування глобальної регуляторної політики держави. Більш глибокого аналізу потребує виокремлення інституційних форм регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією на всіх рівнях.

Єдина сільськогосподарська політика (ЄСП) (common agricultural policy) зародилася у 50-ті рр. XX ст. в Західній Європі. Загальні принципи функціонування ЄСП були закладені в Римській угоді 1956 р., де у ст. 39(1) європейська спільнота визначила такі цілі:

- 1) підвищити продуктивність виробництва сільськогосподарської продукції шляхом

сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку аграрного виробництва та оптимального використання факторів виробництва;

2) забезпечити прийнятні стандарти життя сільського населення за рахунок збільшення доходів осіб, зайнятих у аграрному виробництві;

3) стабілізувати ринки агропродовольчої продукції;

4) забезпечити населення країн-членів співтовариства достатньою кількістю продовольчих товарів за рахунок власного виробництва сільськогосподарської продукції;

5) забезпечити населення продовольчою продукцією за доступними цінами [1].

Для досягнення вищезгаданих цілей було закріплено три основоположних принципи функціонування ЄСП:

1) вільна торгівля сільськогосподарськими товарами між країнами –учасниками договору та єдині ціни для одних і тих самих товарів;

2) спільність переваг, тобто надання переваги товарам, що виробляються в межах ЄС, перед імпортною продукцією. Таким чином, спільний ринок захищають від дешевого імпорту та коливання цін на аграрну продукцію на світових ринках;

3) спільна фінансова відповідальність усіх держав-членів за ринкову та цінову політику через субсидування з фондів Європейського співтовариства [2].

Сільськогосподарське виробництво стало одним з перших секторів економіки (після видобутку вугілля та виплавки сталі), з чого розпочався процес створення Європейського Союзу. В ст. 39 Римського договору про ЄЕС (1957 р.) викладені цілі сільськогосподарської політики європейських країн. Вони були зорієнтовані на підвищення продуктивності сільського господарства як способу підтримання належного рівня життя і стабілізації.

Прийнята у березні 2010 р. Європейська “Стратегія-2020” пропонує новий погляд на вирішення проблем економічного та соціального розвитку, проблем, пов’язаних зі зміною клімату, технологічних проблем, розв’язання інтелектуальних потреб суспільства та стійкого і всеосяжного зростання [3].

Слід зауважити, що в країнах ЄС економічні показники виробництва сільськогосподарської продукції вимірюються як у базових цінах, так і в цінах виробника. Базова ціна визначається як ціна, яка одержується виробником після вирахування всіх податків на продукти, але містить всі субсидії на продукти. Ціна виробника містить у собі прибуток від продажу та залежить від запасів аграрної продукції, що використовується як корм для тварин та для переробки і власного кінцевого використання виробниками.

Проте згадані відмінності у підході до оцінки показників аграрного виробництва не надто відрізняються. Так, у 2011 р. загальне виробництво сільськогосподарської продукції країнами ЄС-27 за базовими цінами досягнуло 389993,56 млн. євро, а за цінами виробника – на 5448,09 млн. євро менше, або майже на 1,4%. В подальшому оцінку економічних показників аграрного виробництва у Європейському Союзі будемо здійснювати за базовою ціною [4].

Проведемо аналіз змін виробництва продукції рослинництва країнами Євросоюзу протягом 2002–2011 рр. (табл. 1). Оскільки дані в табл. 1 розташовані в порядку спадання колонки “2011”, стає очевидним, що найбільше продукції рослинництва у 2011 р. виробила Франція (39029,40 млн. євро), після якої з суттєвим відставанням (понад 25%) посідають наступні місця у рейтингу інші великі європейські країни: Італія (27514,60 млн. євро), Німеччина (27025,70 млн. євро), Іспанія (24795,23 млн. євро),

Румунія та Польща (13855,46 та 12276,29 млн. євро). В кінці таблиці розмістилися такі малі країни, як Мальта, Люксембург, Кіпр, Естонія та Латвія (від 50,11 до 473,75 млн. євро).

Слід зазначити, що Франція протягом досліджуваного періоду жодного року не втратила передових позицій. Проте за приростом продукції рослинництва у 2011 р. її перспективи є не найкращими. Лідерами у цій категорії маємо: Словаччину – 61,3%, Угорщину – 37%, Литву – 35,8% , Румунію – 34,2% та Польщу – 25,3%. Так, у переліку містяться всі країни колишнього соціалістичного табору. Причина цього є очевидною – економічна свобода, яку забезпечило фермерам цих країн членство в ЄС. Серед тих країн, які приділяли меншу увагу галузі рослинництва у 2011 р., лише старі європейські країни: Бельгія, Португалія, Нідерланди та Швейцарія (спад становить 11,1%, 5,4%, 3,9% і 1,4% відповідно). Проте середньоєвропейський показник забезпечив приріст у 9,6%.

Цікавим може виявитися й аналіз останньої колонки табл. 1, де порівнюються обсяги виробництва продукції рослинництва у 2011 р. з роком початку останньої Світової економічної кризи – 2008 р. Загалом ЄС-27 у 2011 р. перевищив показник 2008 р., але не зміг досягти цього значення у 2009 та 2010 р. як і більшість країн Європи. Найбільш впевнено подолали кризові явища у рослинництві: Естонія зі зростанням виробництва на 35,3%, Словаччина – на 26,3%, Австрія – на 17,6% та Литва – на 16,5%. Не значно відстали від країн-лідерів (зі зростанням від 12,2% до 0,3%), досягнувши рівня 2008 р., Люксембург, Португалія, Мальта, Бельгія, Латвія, Греція, Італія та Іспанія.

Таблиця 1

**Динаміка виробництва продукції рослинництва країнами ЄС
 протягом 2002–2011 рр., млн. євро**

Країни/роки	2002	2008	2009	2010	2011	2011/2010 %	2011/2008 %
1	2	3	4	5	6	7	8
ЄС-27	173461,27	200733,58	173642,08	188940,36	207064,03	109,6	103,2
Франція	35495,50	37663,00	35343,20	38024,00	39029,40	102,6	103,6
Італія	27733,16	28331,20	25210,50	25759,57	27514,60	106,8	97,1
Німеччина	21131,71	25172,11	21590,22	22796,32	27025,70	118,6	107,4
Іспанія	24054,44	25756,49	22509,90	24777,61	24795,23	100,1	96,3
Румунія	5783,23	12421,16	8428,38	10324,41	13855,46	134,2	111,5
Польща	6394,73	11539,04	8643,78	9800,73	12276,29	125,3	106,4
Нідерланди	10178,37	11418,51	10856,58	12238,63	11766,48	96,1	103,0
Великобританія	9267,11	9891,36	7841,69	8797,40	10180,85	115,7	102,9
Греція	8110,92	6915,49	6423,38	6682,02	6895,88	103,2	99,7
Угорщина	2827,72	4655,50	3216,19	3470,29	4755,85	137,0	102,2
Данія	3074,98	3181,96	2818,85	3237,34	3569,80	110,3	112,2
Австрія	2572,56	2862,59	2573,64	2929,17	3367,36	115,0	117,6
Швейцарія	3166,24	2928,08	3110,69	3262,21	3216,83	98,6	109,9
Португалія	3444,40	3430,55	3245,32	3388,00	3203,76	94,6	93,4
Бельгія	2774,47	3230,93	3030,37	3501,55	3113,23	88,9	96,4

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Чехія	1653,07	2505,77	1933,61	2252,45	2778,56	123,4	110,9
Болгарія	1667,55	2489,46	2016,76	2135,59	2576,94	120,7	103,5
Швеція	2030,92	2050,97	1732,07	2281,30	2311,32	101,3	112,7
Ірландія	1361,65	1603,63	1366,34	1409,46	1612,72	114,4	100,6
Норвегія	1460,91	1464,16	1353,26	1515,03	1573,28	103,8	107,5
Фінляндія	1427,30	1373,20	1287,50	1354,20	1552,60	114,7	113,1
Литва	625,25	1238,42	1004,69	1062,59	1443,29	135,8	116,5
Словацьчина	659,96	1108,49	850,59	867,88	1400,10	161,3	126,3
Словенія	534,42	600,10	545,84	595,90	658,02	110,4	109,7
Латвія	257,53	529,72	434,94	473,75	517,75	109,3	97,7
Естонія	182,80	249,73	226,54	275,27	337,82	122,7	135,3
Кіпр	0,00	304,53	312,03	324,10	337,18	104,0	110,7
Люксембург	167,01	156,93	148,81	133,60	137,75	103,1	87,8
Мальта	50,52	52,71	50,36	47,25	50,11	106,1	95,1

Примітка. Розраховано і побудовано за даними агенції Євростат.

Проведемо аналіз показників виробництва тваринницької продукції європейських країн, перелік яких поданий на рис. 1, і порівняємо їх з даними табл. 1. Очевидно, що картина майже не змінилася: Франція і в тваринництві є лідером (16,4% від загальноєвропейського виробництва, або 25459,5 млн. євро). Не значно відстала від Франції у виробництві продукції тваринництва інша велика європейська країна – Німеччина (15,1%, або 23454,79 млн. євро), яка відтіснила на третю та четверту позиції Італію та Іспанію (10,2% та 9,7% відповідно). Також до складу великих європейських виробників тваринницької продукції належать Великобританія (9,1%) та Нідерланди (6,6%), які відтіснили Польщу на сьоме місце. Частка решти країн Євросоюзу становила у виробництві продукції тваринництва лише 26,7%.

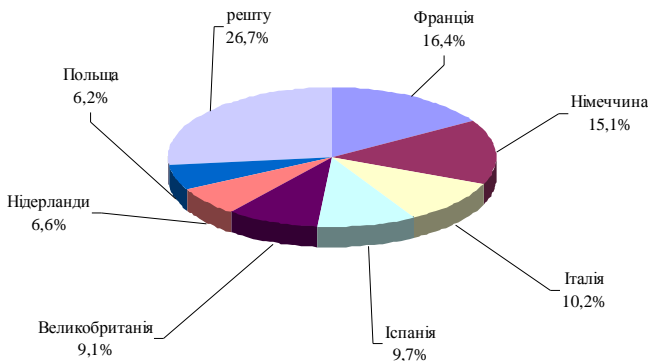

Рис. 1. Частка найбільших виробників тваринницької продукції серед країн ЄС-27 у 2011 р. [4]

Слід зазначити, що для більшості країн обсяги виробництва у тваринництві менші, ніж у рослинництві. Так, сумарне виробництво першого у 2011 р. становило 155346,62 млн. євро, або 75,0% щодо другого. Проте цей показник має доволі різні значення у країнах: 65,2% – для Франції, 86,8% – для Німеччини, 57,6% – для Італії, 60,6% – для Іспанії і лише 33,6% – для Румунії.

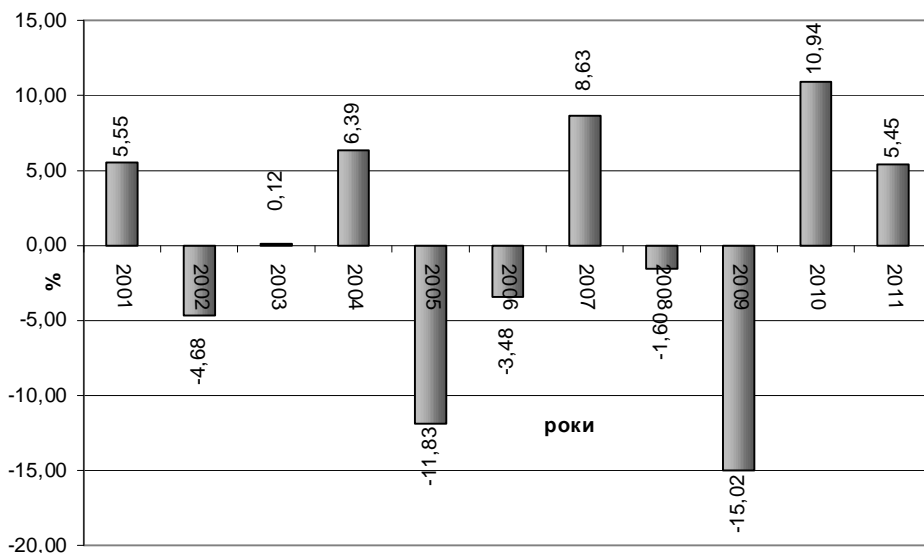

Рис. 2. Зміна валової доданої вартості сільськогосподарського виробництва країн ЄС-27 в 2001–2011 рр., у % до попереднього року [4]

Проаналізуємо такий показник, як величина валової доданої вартості, що створюється сільськогосподарським виробництвом. У 2011 р. сумарно для країн ЄС-27 ця величина становила 152813,24 млн. євро. Проте вона протягом досліджуваного періоду часто суттєво змінювалася (рис. 2). Так, максимальне зменшення валової доданої вартості було зафіксовано у 2009 р. на рівні 15,02% щодо попереднього року та у 2005 р. (11,83%). Найбільші зростання показника зафіксовані у 2010 р. (10,94%), 2007 р. (8,63%) та у 2004 р. (6,39%) порівняно з попередніми роками.

На рис. 3 відображена динаміка валової доданої вартості сільськогосподарського виробництва країн, що мали найвищі значення цього показника протягом перших десяти років XXI ст. Як бачимо, і в цьому разі з суттєвим відривом лідирують Франція, Італія та Іспанія зі значеннями показника від 20 до понад 30 млрд. євро. Максимальне зменшення валової доданої вартості сільськогосподарського виробництва було у 2009 та 2006 р. Найвище зростання показника для більшості представлених країн фіксувалися у 2001, 2004, 2007, 2008, 2010 р., тобто майже через кожних 3 роки.

Ефективність глобальних методів регулювання світового аграрного ринку яскраво виявилася при прощтовхуванні “вільної торгівлі” у сільському господарстві, що набуло поширення у 80-х рр. XX ст. Це було частиною політичних заходів та інвестицій, які вивели продовольчу та сільськогосподарську систему з-під державного контролю (занадто часто централізованого та несприйнятливого до змін) і забезпечили умови для розвитку приватної власності. Проте приватна власність призвела до формування ще більш централізованої та щільно контрольованої продовольчої системи.

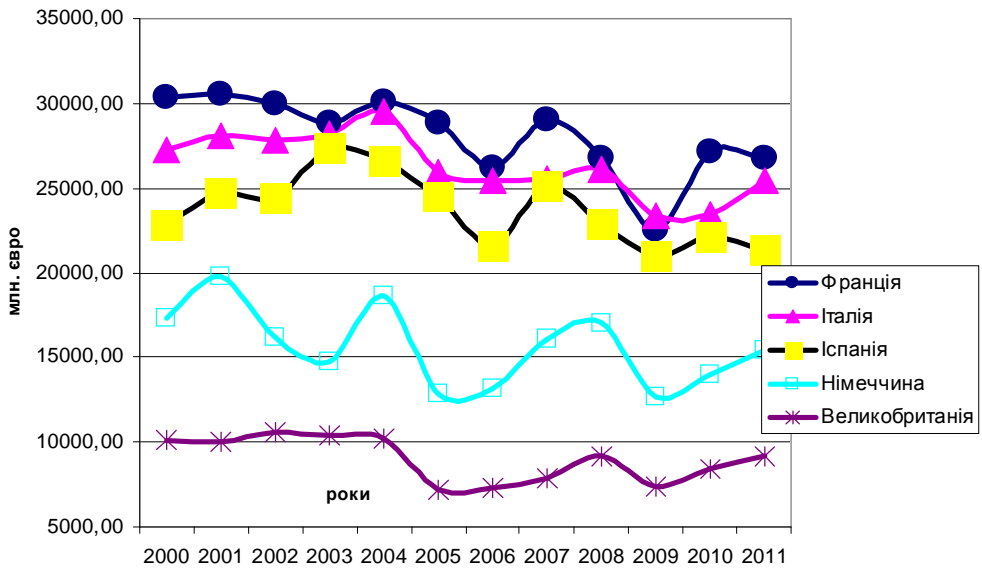

Рис. 3. Зміна величини валової доданої вартості сільськогосподарського виробництва європейських краї-лідерів протягом 2000–2011 рр., млн. євро [4]

Згідно з міжнародним правом, держави мають три види зобов'язань перед своїми народами щодо економічних, соціальних та культурних прав: поважати, захищати та забезпечувати. Ці зобов'язання випливають зі Статуту ООН та Загальної декларації прав людини. Будь-яка міжнародна угода, в тому числі торговельна, яка суперечить зобов'язанням держави з виконання прав людини, має бути або скасована, або змінена так, щоб забезпечити пріоритетне дотримання прав людини. Такими є вимоги права [4].

Зростання рівня регулювання організації торгівлі як частини справедливої і тривалої продовольчої системи має забезпечуватися відповідними принципами. Наведені нижче принципи сформульовані в рамках міжнародного проекту за назвою "EcoFair Trade" Фонду Генріха Бьоля, неурядової організації з проблем розвитку "Місереор" та Вуппертальського інституту, що є німецьким "мозковим центром" з проблем довкілля [5]. Ці принципи багато в чому перегукуються зі сформульованими групою з 400 експертів у підсумковому звіті програми ООН за назвою "Міжнародна оцінка стану сільськогосподарських знань, науки й технології в інтересах розвитку", яка була прийнята у квітні 2008 р. і полягає у наступному:

- 1) захищати, підтримувати та здійснювати загальне право людини на продовольство;
- 2) поважати і підтримувати немонетарні ролі сільського господарства (ті, що виходять за межі грошового обміну). Сільське господарство відіграє життєво важливу роль не лише у задоволенні матеріальних потреб, а й у досягненні соціальних, культурних і екологічних цілей. Політика у сфері продовольства має також приділяти належну увагу товарам і активам, які не мають ринкової ціни, таким як якість повітря і води;

- 3) розбудовувати місцеві продовольчі системи. Існування місцевих продовольчих систем не передбачає накладання заборони на торгівлю. Такий підхід формує продовольчу безпеку, починаючи саме з місцевого рівня, з урахуванням екологічних

обмежень та приділяючи належну увагу загальним рівням попиту на світові ресурси (що інколи ігнорується у продовольчій системі, в якій панує торгівля);

4) надавати перевагу місцевим знанням і технологіям. Це не лише сприятиме збереженню і розвитку біологічного та культурного різноманіття, а й забезпечуватиме наявність у людства необхідних йому ресурсів для протидії тій невизначеності, яку спричиняють зміни клімату та нестача глобальних енергетичних і водних ресурсів;

5) створювати сільськогосподарські системи з меншими викидами вуглецю. Процеси виробництва у сільському господарстві, землекористування, пакування і транспортування продовольчої продукції перетворюють індустріальне сільське господарство та пов'язані з ним продовольчі системи на значні чинники викидів в атмосферу газів, що спричиняють парниковий ефект;

6) скорочувати обсяги відходів. Згідно з недавньою оцінкою Стокгольмського міжнародного інституту води, близько половини продовольства, що нині виробляється у світі, йде у відходи. З огляду на те, що майже 1 млрд. людей на Землі сьогодні голодують, а природні ресурси планети швидко вичерпуються, цій проблемі треба нагально приділити увагу;

7) інтегрувати торговельну політику в загальні рамки ширшого планування розвитку, долучивши до цього процесу і СОТ.

В Україні впродовж останнього десятиліття спостерігалися коливання індексів цін на продукцію сільського господарства, які загалом знаходилися в рамках світових тенденцій. При цьому цінова динаміка у секторі інколи перевищувала загальний показник індексу споживчих цін, проте, як правило, відставала від динаміки цін у промисловості (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка індексів цін на продукцію сільського господарства, споживчих цін та оптових цін промисловості, % до попереднього року в Україні

Показники/роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільськогосподарська продукція	105,0	87,4	120,6	105,7	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,4
рослинництво	92,4	87,8	133,7	93,3	95,5	114,1	157,7	95,2	109,1	141,1
тваринництво	136,8	86,6	104,8	134,2	129,5	88,8	115,8	147,4	101,4	114,1
Індекс споживчих цін	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
Індекс оптових цін промисловості	100,9	105,7	107,6	120,5	116,7	109,6	119,5	135,5	106,5	120,9

Примітка. Побудовано за даними [6].

Ситуація на продовольчому світовому ринку – карт-бланш для України. Якщо її вдало використати, країна за кілька років може вийти на якісно новий рівень соціально-економічного розвитку. Світ наразі вичікує: чи займе Україна нарешті відповідне природним та економічним умовам місце на глобальному ринку, чи цю нішу займе хтось інший.

На думку директора департаменту агробізнесу ЄБРР Ж. Меттеталю, яку він неодноразово висловлював під час зустрічей з українськими високопосадовцями, Україна здатна подвоїти обсяги сільськогосподарського виробництва, однак для цього потрібно інвестувати в кожен гектар ріллі 1–2 тис. дол. США. І банк виявляє готовність інвестувати екологічні, енергоефективні та високотехнологічні проекти в сільськогосподарське виробництво України [7].

Свої слова Ж. Меттеталь підкріплює реальними фактами співпраці з українськими аграріями. Так, у 2011 р. ЄБРР вклав в АПК України 173млн. євро, з них 95,4 – безпосередньо в зернові проекти. Загальний обсяг інвестицій ЄБРР в аграрний бізнес України на початку 2013 р. перевищив 1,5 млрд. дол. Європейці готові збільшити інвестиції на 50–100 млн. євро за умови, що уряд буде надійним, прогнозованим партнером. З цим зауваженням, як правило, погоджуються як іноземці, так і українці: інвестиції напряму залежать від правил гри, встановлених державою [7].

ЄБРР також підтримує ідею щодо створення “Зернової двадцятки” світових виробників зерна, вагоме місце в якій може посісти й Україна. Щодо подальшої співпраці, то сторони планують продовжити співробітництво у виробництві зернових, птахівництві та машинобудуванні. Розглядається також впровадження спільних проектів у цукроварінні, агролізингу та тваринництві, зокрема молочарстві. У середині квітня 2012 р. ЄБРР затвердив середньострокову стратегію співпраці з Україною на період до 2014 р., відповідно до якої банк має намір інвестувати в Україну 1 млрд. євро на рік. Викладене вище дозволяє зробити наступні висновки.

В дослідженні були визначені тенденції розвитку світового та національних ринків сільгосппродуктів, які зумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових аграрних ринках. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. спрямована на злам традиційної залежності вітчизняного АПК від природно-кліматичних чинників, модернізацію, структурне реформування та поліпшення фінансового забезпечення розвитку агровиробництва.

Література

1. Шпаар Д. Реформа общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Беме // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 7. – С. 67–76.
2. Chavas J. P. Agricultural Policy in an Uncertain World / J. P. Chavas // European Review of Agricultural Economics. – 2011. – 38, 3, August. – С. 383–408.
3. Agricultural subsidy from Wikipedia, the free encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Agricultural_subsidy.
4. European Commission > Eurostat > Agriculture > Data > Main tables [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/main_tables. – Назва з екрану.
5. Blandford D. Farm Policy in the US and the EU: The Status of Reform and the Choices Ahead [Електронний ресурс] / David Blandford, Tim Josling, Jean-Christophe Bureau. – Режим доступу : http://www.agritrade.org/Publications/documents/Farm_Policy_Reform_US_EU.pdf.
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minagro.gov.ua/page/%3F1. – Назва з екрану.
7. Blandford D. Farm Policy in the US and the EU: The Status of Reform and the Choices Ahead [Електронний ресурс] / David Blandford, Tim Josling, Jean-Christophe Bureau. – Режим доступу : http://www.agritrade.org/Publications/documents/Farm_Policy_Reform_US_EU.pdf.

Редакція отримала матеріал 21 травня 2013 р.